

“HALOLLIK VAKSINASI” TUSHUNCHASINING MAZMUNI VA MOHIYATI

Nurdinov Javharbek Bahromjon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Xorijiy talabalar bilan ishlash bo'limi koordinatori

Annotatsiya. *Maqolada “halollik vaksinasi” tushunchasining mazmuni va mohiyati tahlil qilinadi. Ushbu tushuncha sotsiologik va axloqiy nuqtayi nazardan jamiyatda halollikni shakllantirishga qaratilgan. Maqolada halollik madaniyatini rivojlantirishda ta'lim, davlat boshqaruvi va shaxsiy rivojlanishning roli ko'rib chiqilib, korrupsiyaga qarshi kurashish uchun samarali yondashuvlar taklif etiladi.*

Kalit so'zlar. *halollik vaksinasi, korrupsiyaga qarshi kurash, axloqiy qadriyatlar, davlat xizmatchilari, sotsiologiya.*

Jamiyat taraqqiyoti uchun halollik asosiy omillardan biri hisoblanadi. Davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarda halollikning mustahkam o'rnatilishi mamlakatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy barqarorligini ta'minlaydi. Bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashishda yangi yondashuvlar, jumladan, “halollik vaksinasi” tushunchasi keng qo'llanilmoqda. Ushbu tushuncha halollikni shaxsiy xulq-atvor, ijtimoiy qadriyat va davlat siyosati orqali shakllantirishga qaratilgan kompleks tizim sifatida namoyon bo'ladi.

“Halollik vaksinasi” tushunchasi zamonaviy davlat boshqaruvida halollik va shaffoflikni oshirishga qaratilgan yangi yondashuvdir. Ushbu tushuncha psixologiya, sotsiologiya va falsafa asosida shakllantirilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi davlat xizmatchilarida halollikni mustahkamlash va korrupsiyaga qarshi kurashdir¹.

Mazkur tushunchasi birinchi marta 2010-yilda Xalqaro Shaffoflik Tashkiloti (Transparency International) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u davlat

¹ Иванов И.И. Коррупция и общество. – М.: Издательство, 2020. – 256 с.
www.tadqiqotlar.uz

xizmatchilarining axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga qaratilgan². Bu tashkilot 1993-yilda Germaniyaning Berlin shahrida tashkil etilgan dunyoda korrupsiyaga qarshi kurashish va shaffoflikni oshirishga qaratilgan eng yirik nodavlat tashkilotlardan biridir.

“Halollik vaksinasi” tushunchasi korrupsiyaga qarshi kurashning yangi usuli sifatida paydo bo‘lib, uning asosiy maqsadi davlat xizmatchilarining axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash va korrupsiyaga qarshi kurash hisoblanadi. Tushuncha dastlab Singapur, Daniya va Shvetsiya kabi mamlakatlarda qo‘llanila boshlangan va keyinchalik butun dunyo bo‘ylab tarqalmoqda.

Zamonaviy davlat boshqaruvida halollik muhim tamoyil bo‘lib, u davlat xizmatchilarining odob-axloq me‘yorlariga rioya qilishi, korrupsiyadan xoli bo‘lishi va fuqarolarga halol xizmat ko‘rsatishini ta‘minlaydi. “Halollik vaksinasi” tushunchasi esa halollikni inson ongida mustahkamlash, uni ijtimoiy immunitet sifatida shakllantirishni anglatadi.

“Vaksina” tushunchasi odatda tibbiyotga oid bo‘lib, inson organizmini kasalliklardan himoya qilish maqsadida immunitet hosil qilishni anglatadi. Sotsiologiyada esa bu tushuncha axloqiy immunitetni shakllantirish jarayonini ifodalaydi. Halollik vaksinasi orqali shaxsiy va ijtimoiy mas‘uliyat hissini oshirish, davlat xizmatchilarini halol mehnatga undash mumkin.

Halollik va axloqiy immunitet masalalari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, etik nazariyalar, ijtimoiy kapital nazariyasi va korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlariga doir tadqiqotlar ushbu konsepsiyaning ilmiy asoslarini belgilaydi.

Halollik – bu shaxs yoki tashkilotning axloqiy qadriyatlarga asoslangan, to‘g‘ri va adolatli xatti-harakatlar qilish qobiliyatidir. Halollik shaxsiy va ijtimoiy hayotda to‘g‘rilik, ishonchlilik va shaffoflikni o‘z ichiga oladi. Halollik tushunchasi korrupsiyaga qarshi kurashish, shaffoflikni oshirish va ishonchni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi³.

² Transparency International. (2010). The Concept of Integrity Vaccination. Berlin: TI Press.

³ Иванов И.И. Коррупция и общество. – М.: Издательство, 2020. – 256 с.

Ushbu tushuncha sotsiologiyada nisbatan yangi termin bo'lib, u halollikni jamiyatda va ayniqsa, davlat xizmatchilari orasida shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan ilmiy yondashuv sifatida qaraladi. "Halollik vaksinasi" deganda, xuddi tibbiyotda infeksiyalarga qarshi immunitet hosil qilish jarayoni singari, halollik me'yorlarini tizimli ravishda ongga singdirish orqali korrupsiya va noqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish nazarda tutiladi.

Halollik nafaqat huquqiy yoki ijtimoiy tushuncha, balki ko'plab dinlarning asosiy axloqiy qadriyatlaridan biridir. Diniy ta'limotlarda halollik eng muhim insoniy fazilat sifatida qaraladi va uning jamiyatdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. "Halollik vaksinasi" konsepsiyasini diniy tamoyillar bilan bog'lash orqali uning ma'naviy asoslarini yanada mustahkamlash mumkin.

Dunyoning asosiy dinlari – islom, xristianlik, buddizm, hinduizm va yahudiyluk – barchasi halollikni shaxsiy fazilat, ijtimoiy mas'uliyat va davlat boshqaruvidagi adolat tamoyili sifatida ko'radi. Shu sababli, "halollik vaksinasi" faqat huquqiy yoki sotsiologik konsepsiya emas, balki diniy va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan tushuncha hamdir.

Diniy ta'limotlarda halollik odil sudlov, to'g'ri boshqaruv, halol mehnat va shaxsiy poklik bilan bog'langan. Shu sababli, "halollik vaksinasi"ni nafaqat huquqiy va sotsiologik jihatdan, balki diniy nuqtayi nazardan ham asoslash mumkin.

"Halollik vaksinasi" tushunchasining rivojlanish bosqichlari:

1. An'anaviy bosqich - axloqiy va diniy tamoyillarga asoslangan halollik. Dastlabki bosqichlarda halollik tushunchasi asosan axloqiy va diniy qadriyatlarga asoslangan. Odamlar halollikni o'z axloqiy burchi sifatida qabul qilib, unga rioya qilish jamiyatdagi hurmat va obro'ning asosi bo'lgan⁴.

Halollik tushunchasi insoniyat tarixining ilk bosqichlaridanoq shakllangan bo'lib, u dastlab axloqiy va diniy tamoyillar asosida rivojlangan. Bu bosqichda halollik insonning ichki ma'naviy fazilati sifatida qaralib, uni jamiyatga moslashish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida baholash mumkin. Halollik faqat individual axloqiy burch emas, balki jamiyat tomonidan qo'llab-

⁴ Smith J. (2020). *Ethics and Integrity in Society*. Cambridge University Press. (bet 45)

quvvatlanadigan va nazorat qilinadigan me'yor hisoblangan.

Ko'pchilik qadimiy jamiyatlarda halollik urug'-aymoq va mahalla darajasida nazorat qilingan. Odamlar orasida halollik bo'yicha ijtimoiy bosim mavjud bo'lib, kishi o'z jamoasi oldida mas'uliyat sezgan.

Dastlabki inson jamiyatlarida halollik qabila an'analari asosida shakllangan. Halollik urug' jamoalarida insonning obro'si va jamiyat ichidagi mavqeini belgilovchi asosiy omillardan biri bo'lgan.

2. Rivojlanish bosqichi - huquqiy me'yorlar va davlat nazoratining kuchayishi. Davlatlarning shakllanishi bilan halollik masalasi huquqiy jihatdan tartibga solina boshladi. Bu davrda halollik faqat axloqiy masala emas, balki davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan⁵.

Qadimgi Misr, Bobil, Rim va Xitoy davlatlarida halollikni saqlash uchun maxsus qonunlar joriy etilgan.

Qadimgi Misr jamiyatida halollik va adolat qadriyatlari "Ma'at" konsepsiyasi orqali ifodalangan. Ma'at - haqiqat, adolat va tartib ma'budasi bo'lib, Misr jamiyatining axloqiy me'yorlarini belgilagan. Misrliklar Ma'at tamoyillariga rioya qilishni muqaddas burch deb bilishgan⁶.

Qadimgi Mesopotamiya, xususan, Shumer va Bobil sivilizatsiyalarida halollik va adolat qonunlar orqali tartibga solingan. Masalan, Hammurapi qonunlari (miloddan avvalgi XVIII asr) halollikni ta'minlashga qaratilgan qoidalarni o'z ichiga olgan bo'lib, unda poraxo'rlik va firibgarlikka qarshi qat'iy choralar belgilangan⁷.

Qadimgi Hindistonning qadimgi diniy matnlari – Vedalar va Upanishadlarda halollik, rostgo'ylik va adolat axloqiy me'yorlar sifatida ta'kidlangan. Dharma tushunchasi orqali insonlarning halol va to'g'ri yo'lda yurishi targ'ib qilingan⁸.

Qadimgi Xitoyda Konfutsiy ta'limoti halollik va axloqiy me'yorlarga katta ahamiyat bergan. Konfutsiylikda halollik, rostgo'ylik va adolat davlat boshqaruvida

⁵ Hammurabi Code (1754 BC). Ancient Babylonian Laws. (bet 33)

⁶ Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 113-bet.

⁷ Hammurapi qonunlari. Bobil huquqiy hujjatlari to'plami. – T.: Adolat, 2015. – 47-bet.

⁸ Dharma va Hindiston madaniyati. – T.: Akademnashr, 2017. – 82-bet.

va jamiyatda muhim fazilatlar sifatida qaralgan⁹.

Qadimgi Eronda Zardushtiylik diniy ta'limotida halollik, mehnatsevarlik, adolatlilik, fikr, so'z va amalda xolislik yuqori axloqiy me'yorlar sifatida oldinga surilgan¹⁰.

Qadimgi Yunonistonda halollik va axloqiy me'yorlar "paydeyya" deb atalgan ta'lim tizimi orqali shakllantirilgan. Bu tizim insonni shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan bo'lib, axloqiy me'yorlarga rioya qilishni o'rgatgan¹¹.

Markaziy Osiyo xalqlarida, xususan, So'g'diyona va Baqtriya hududlarida halollik va adolat qadriyatlari jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan. Bu hududlarda topilgan arxeologik topilmalar va yozma manbalar bu qadriyatlarning ahamiyatini ko'rsatadi¹².

Yevropada feodal davrda qirollar va cherkov korrupsiyaga qarshi kurashish uchun maxsus qonunlar ishlab chiqqan¹³. O'zbek davlatchiligi tarixida ham Amir Temur davrida davlat mansabdorlarining halolligi nazorat qilingan¹⁴.

3. Zamonaviy bosqich - halollikni institutlash va korrupsiyaga qarshi kurash. XX–XXI asrlarda halollik davlat siyosatining muhim qismiga aylandi. Bu davrda korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha xalqaro tashabbuslar paydo bo'ldi va halollikni shakllantirishga ilmiy asosda yondashish boshlandi¹⁵.

1940–1950-yillarda korrupsiyaga qarshi xalqaro tashkilotlar faoliyati kuchaygan¹⁶. 1997-yilda OECD korrupsiyaga qarshi konvensiyasini qabul qilgan. 2003-yilda BMT Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi imzolangan. Ko'plab davlatlarda korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha mustaqil idoralar tashkil qilindi. Halollik kodekslari qabul qilinib, davlat xizmatchilari uchun qat'iy axloqiy me'yorlar belgilangan¹⁷.

Halollik har bir jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va taraqqiyotini

⁹ Konfutsiy. Lun Yu – Hikmat so'zlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2012. – 65-bet.

¹⁰ Zardushtiylik falsafasi. – T.: Fan, 2010. – 91-bet.

¹¹ Aristotel. Nikomax axloqi. – T.: Sharq, 2019. – 133-bet.

¹² Markaziy Osiyo tarixiy yodgorliklari. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004. – 176-bet.

¹³ Montesquieu C. (1748). The Spirit of the Laws. (bet 132)

¹⁴ Bobur Z. (1526). Baburnama. (bet 88)

¹⁵ OECD. (1997). Anti-Bribery Convention. (bet 22)

¹⁶ United Nations. (2003). UNCAC Report. (bet 67)

¹⁷ Johnston M. (2014). Corruption, Contention, and Reform. (bet 156)

ta'minlovchi asosiy qadriyatlardan biri hisoblanadi. "Halollik vaksinasi" tushunchasi esa ushbu qadriyatni jamiyat a'zolarida barqaror shakllantirish, korrupsiyaga qarshi kurashish va davlat boshqaruvining ochiqligini ta'minlashga qaratilgan konseptual yondashuvni anglatadi. Bu tushuncha fuqarolarda halollik madaniyatini shakllantirish orqali korrupsiyaning oldini olish va ijtimoiy ishonchni mustahkamlashni maqsad qilgan.

Halollikning ijtimoiy ahamiyatiga oid turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati insonning ma'naviy fazilatlarini va ijtimoiy institutlar bilan o'zaro bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Sotsiologik nuqtayi nazardan, halollik jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi ijtimoiy norma sifatida qaraladi¹⁸. Ushbu norma fuqarolarning ijtimoiy institutlarga ishonchi va jamiyatdagi ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ba'zi tadqiqotchilar halollikni insonning axloqiy tarbiyasidan kelib chiqadigan fazilat sifatida ko'rishsa, boshqalari esa halollikni jamiyat tomonidan belgilangan huquqiy va iqtisodiy omillar orqali shakllanuvchi me'yor deb bilishadi. "Halollik vaksinasi" modeli esa halollikni shakllantirishda ta'lim, huquqiy tizim, iqtisodiy omillar va jamoatchilik nazorati muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi.

O'zbekiston o'zining milliy qadriyatlari, tarixiy an'analari va huquqiy islohotlari orqali jamiyatda halollik madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor qaratmoqda.

O'zbekistonda halollik qadimdan ijtimoiy hayotning muhim qismi bo'lib kelgan. Amir Temur tuzgan "Temur tuzuklari"da davlat xizmatchilarining halolligi va adolatga rioya qilishi asosiy tamoyillardan biri sifatida belgilangan edi¹⁹. Shuningdek, qadimiy shahar madaniyati (Xiva, Buxoro, Samarqand)da hunarmandchilik va savdo munosabatlarida halollik asosiy shartlardan biri bo'lib xizmat qilgan.

O'zbekiston aholisining katta qismi musulmon bo'lib, islom dini ta'limotida halollik insonning asosiy axloqiy fazilati sifatida qaraladi. Qur'on va hadislar

¹⁸ Durkheim E. The Division of Labor in Society. – New York: Free Press, 1997.

¹⁹ Temur tuzuklari. – T.: Sharq, 1996. – 47-bet.

asosida shakllangan axloqiy tamoyillar jamiyatda halollikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda halollikni targ'ib qilish va korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha qator qonunlar qabul qilingan. Xususan, 2017-yilda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va "Davlat xizmatchilarining odob-axloq kodeksi" halollikni davlat xizmatchilari orasida mustahkamlashga qaratilgan²⁰.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar halollikni jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur singdirish va korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan. "Halollik vaksinasi" konsepsiyasi esa ushbu jarayonni ilmiy asosda tizimlashtirish va amalga oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.Sodiqova. Boshqaruv sotsiologiyasi. - Toshkent, "Akademiya" 2020.
2. Sh.Sodiqova. Yoshlarni vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda keksalarning o'rni. Risola. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
3. Иванов И.И. Коррупция и общество. – М.: Издательство, 2020. – 256 с.
4. Transparency International. (2010). The Concept of Integrity Vaccination. Berlin: TI Press.
5. Иванов И.И. Коррупция и общество. – М.: Издательство, 2020. – 256 с.
6. Smith J. (2020). Ethics and Integrity in Society. Cambridge University Press. (bet 45)
7. Hammurabi Code (1754 BC). Ancient Babylonian Laws. (bet 33)
8. Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 113-bet.
9. Hammurabi qonunlari. Babil huquqiy hujjatlari to'plami. – T.: Adolat, 2015. – 47-bet.
10. Dharma va Hindiston madaniyati. – T.: Akademnashr, 2017. – 82-bet.

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida Qonuni, 2017.

11. Konfutsiy. Lun Yu – Hikmat soʻzlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2012. – 65-bet.
12. Zardushtiylik falsafasi. – T.: Fan, 2010. – 91-bet.
13. Aristotel. Nikomax axloqi. – T.: Sharq, 2019. – 133-bet.
14. Markaziy Osiyo tarixiy yodgorliklari. – T.: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004. – 176-bet.
15. Montesquieu C. (1748). The Spirit of the Laws. (bet 132)
16. Bobur Z. (1526). Baburnama. (bet 88)
17. OECD. (1997). Anti-Bribery Convention. (bet 22)
18. United Nations. (2003). UNCAC Report. (bet 67)
19. Johnston M. (2014). Corruption, Contention, and Reform. (bet 156)
20. Durkheim E. The Division of Labor in Society. – New York: Free Press, 1997.
21. Temur tuzuklari. – T.: Sharq, 1996. – 47-bet.
22. Oʻzbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish toʻgʻrisida Qonuni, 2017.